

INKLYUZIV TA'LIM TEXNOLOGIYASINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Kurbanova Malika Kulmuhammad qizi

Osiyo xalqaro universiteti I bosqich magistri

Annotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta'lim texnologiyasining o'ziga xos xususiyatlari nazariy jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, rivojlantirish, yo'naltirish, texnologiya, ishlab chiqish, takomillashtirish, metodik tavsiya, xalq ta'limi, laboratoriya.

Mavzuning dolzarbligi. Jahonda nogironligi bor, ijtimoiy himoyaga muhtoj bo'lgan bolalarni tarbiyalash, jamiyatda munosib o'rnini topishga yordam berish mutaxassis olimlar tomonidan keng tadqiq etib kelinmoqda. Masalan, Birlashgan millatlar tashkiloti tomonidan "Nogironlar huquqlari to'g'risida Konvensiya" qabul qilingan. SHuningdek, Dakar deklaratsiyasi asosida qabul qilingan "Ta'lim hamma uchun" reja-dasturiga muvofiq umumiy ta'lim tizimiga inklyuziv o'qitish texnologiyasini joriy etish masalasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bu, o'z navbatida, jamiyat oldiga umumiy o'qitish tizimi bilan inklyuziv ta'limni integratsiyalash, uning o'quv-tarbiyaviy, pedagogik-psixologik jihatlarini optimallashtirish talablarini qo'yadi.

O'zbekistonda ham ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalarning jamiyatga moslashuvi uchun qulay shart-sharoitlar yaratilyapti. Inklyuziv ta'limni rivojlantirish o'qitishning barcha bo'g'inlari – maktabgacha, umumiy o'rta, o'rta maxsus kasb-hunar, oliy va maktabdan tashqari ta'lim tizimida amalga oshirilmoqda. Inklyuziv ta'limda alohida e'tiborga muhtoj bolalarni o'qitish va tarbiyalash jarayoni o'quvchilarning ayrim xususiyatlarini e'tiborga olgan holda umumiy o'rta ta'limning davlat standartlariga muvofiq belgilanmoqda. Alohida e'tiborga muhtoj bolalarni ilk yoshidan tashxis qilish, ularning salomatligini mustahkamlash, maxsus ta'lim uchun zamon talablariga javob bera

oladigan yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash masalasiga katta e'tibor qaratilmoqda. Maxsus maktab-internatlar, mehribonlik uylari, ixtisoslashtirilgan markazlar faoliyati davr talablari asosida faoliyat olib bormoqda. Ularning o'quv-tarbiyaviy ishlarini yanada takomillashtirish, moddiy texnik bazasini mustahkamlash va nogiron bolalarga bilim berishda ilg'or pedagogik texnologiyalar izchillik bilan joriy etilmoqda. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida: "...imkoniyati cheklangan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, nogiron aholining, boshqa ehtiyojmand toifalarning to'laqonli hayot faoliyatini ta'minlash uchun ularga tibbiy, ijtimoiy yordam ko'rsatish tizimini yanada rivojlantirish va takomillashtirish" kabi vazifalar belgilab berilgan. SHu ma'noda, bugungi kunda inklyuziv ta'limni pedagogik-psixologik jihatlarini takomillashtirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Ta'lim muassasalarida alohida e'tiborga muhtoj bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish, oilada nogironligi bo'lgan farzandni tarbiyalashning pedagogik-psixologik xususiyatlari, ularning nuqsonlarini korreksiyalash, shuningdek, nutqiy kamchiligini o'rganish va bartaraf etish muammolari, kasb-hunarga yo'naltirish masalalari quyidagi olimlar: R. X.Jo'raev, SH.E.Qurbonov, M.F.Hakimova, G'.B.SHoumarov, L.R.Mo'minova, H.M.Po'latova, L.SH.Nurmuhamedova va R.SHomahmudovalar tomonidan o'rganilgan.

MDHga a'zo mamlakatlarning olimlari tomonidan nogironligi bo'lgan bolalar ta'lim-tarbiyasi mavqei, ularning aqliy, pedagogik va psixologik hususiyatlari, mavjud nuqsonlarni korreksiyalash va inklyuziv ta'lim muammolari I.V.Skrebeva, I.I. Mamaychuk, L.P. Koskovoy, O.S. Nikolskaya, V.S. Manova-Tomova, YU.S. Alyoshina, L.M. Krijanovskaya, V.S. Muxina, A.A. Bodalyov, E.R. Baevskayalar tomonidan tadqiq etilgan.

Mamlakatning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy-madaniy hayotida amalga oshirilayotgan tub islohotlar jamiyatimiz oldiga davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan bo'lgan ta'lim tizimini yangilash va yosh avlodni zamon talablariga javob bera oladigan barkamol inson etib tarbiyalash, ular ongiga mustaqillik g'oyalarini singdirishdek

muhim vazifalarni qo‘ymoqda. Hozirgi kunda mamlakatda nogironlikning oldini olish va nogironligi bo‘lgan shaxslarning yashash, o‘qish, mehnat qilish va dam olishlari uchun qonuniy asos yaratilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 1 avgustdagi F-5006-son Farmoyishi bilan tashkil etilgan nogironligi bo‘lgan shaxslarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirishga qaratilgan. takliflarni tayyorlash bo‘yicha komissiya tomonidan nogironlikni barvaqt aniqlash va oldini olish, nogironligi bo‘lgan shaxslarga tibbiy-ijtimoiy yordam ko‘rsatish, ularni kasbga o‘qitish va ishga joylashtirish sohasidagi ishlarning ahvoli hamda “Nogironligi bo‘lgan shaxslarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari” to‘g‘risidagi 2017 yil 1 dekabrda farmonida tasdiqlangan.

Inklyuziv ta’lim faoliyati dasturi maxsus ehtiyojlar ta’limi butunjahon konferensiyasida qabul qilindi. Ispaniya davlatining Salamanka shahrida 1994 yilda 7-10 iyunda 92 davlat va 25 ta xalqaro tashkilot vakillari ishtirokida bo‘lib o‘tgan umumjahon konferensiyasi delegatlari maxsus ta’limga muhtoj bo‘lgan bolalar, yoshlar va yoshi kattalarga oddiy ta’lim tizimi doirasida ta’lim berish zarur va kerak ekanligini tan olgan holda, barcha uchun maxsus ta’limning tamoyillari, islohotlari bo‘yicha “Salamanka bayonoti” qabul qilingan. Unda hammaga: “Biz barcha davlatlarni chorlaymiz va murojaat qilamiz: inklyuziv ta’lim tamoyilini qonun yoki islohot deb qabul qiling...” deb da’vat qilingan va quyidagi alohida majburiyatlar ishlab chiqilgan:

- har bir bolaning ta’lim olishi uchun asosli huquqqa ega ehtiyojiga mos ravishda ta’lim olish, bilim darajasini saqlab qolish imkoniyati bo‘lishi;
- har bir bola (jumladan, nogironligi bo‘lgan bola ham, takrorlanmas hislatlar, qiziqishlar va bilim olish imkoniyatlariga ega ekanligi;
- ta’lim tizimi barcha bolalar imkoniyatiga mos, egiluvchan tarzda ishlanishi, dasturlar esa har bir bolaning ehtiyoji va imkoniyati darajasida bo‘lishi;

- ta'limda alohida ehtiyoji bo'lgan bolalar uchun umumta'lim maktablarida ta'lim olish imkoniyati bo'lishi va bu maktablarda maxsus: bolalar imkoniyatlari, ehtiyojlariga yo'naltirilgan pedagogika qo'llanilishi zarurligi ta'kidlangan¹.

Inklyuziv ta'lim tushunchasi turlicha talqin qilinadi. Uzluksiz ta'lim tizimi uchun esa quyidagi talqin ko'proq to'g'ri keladi. Inklyuziv ta'lim- inglizcha so'zdan olingan bo'lib, inclusive, inclusion - uyg'unlashmoq, uyg'unlashtirilgan, o'ziga tortuvchi, qamrab oluvchi ma'nolarini, lotinchada esa includ - qamrab olaman, jalb qilmoq ya'ni nogironligi bo'lgan va oddiy bolalar o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etishdir. Inklyuziv ta'lim –davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan masalalardan biridir. Darhaqiqat, alohida e'tiborga muhtoj bo'lgan, voyaga etayotgan o'smirlar rivojlanishida uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat'iy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo'naltirilgan o'quv jarayoniga jalb qilishni ifodalovchi ta'lim tizimidir.

Inklyuziv ta'limning maqsadi alohida yordamga muhtoj bolalarning oddiy tengdoshlari bilan teng sharoitlarda o'qishi, ular bilan o'zaro do'stona munosabatda bo'lishi hamda jamiyatga ijtimoiy moslashuvini engillashtirish, o'quvchilarnig ta'lim olishlari uchun zaruriy pedagogik-psixologik va korreksion sharoitlarni yaratishdan iboratdir. Inklyuziv ta'lim jarayoni o'ziga xos murakkabliklariga ega bo'lib, shu sohada ishlaydigan mutasaddilar, o'qituvchilar zimmasiga jiddiy talablar qo'yadi. Bunday ta'limda sinf rahbari, fan o'qituvchilari, tarbiyachilar, kasbiy mahorat ustalari yordam ko'rsatish borasidagi xizmatlari orqali asosiy vazifani bajaradi. Ayniqsa, oddiy bolalar bilan nogironligi bo'lgan, alohida ehtiyojga muhtoj bolalar orasida tafovut sezilganda, ya'ni nogironligi bo'lgan bolaning o'z tengdoshlariga qo'shilmay, tortinchoq, o'zidagi

¹ Абасов З.А. Проектирование и организация групповой работы учащихся на уроке. // Наука и школа. – 2009. – №6. – С. 36-37.

Акромова Х.С. Алоҳида эътибор талаб этувчи болаларни педагогик-психологик текшириш усуллари. Мактаб ва ҳаёт. – 2017. -№3. – Б. 17-19.

Бедаш Н.Н. Развитие и воспитание детей – социальной заказ общества. // Вестник НГУ. Серия: Педагогика. – 2009. Том 10. Выпуск 1. – С. 110-113.

imkoniyatlaridan foydalana olmasligi sababli uyalgan yoki injiq bo'lib qolishgan bo'ladi.

Inklyuziv ta'lim – nogironligi bo'lgan yoki boshqa sabablar tufayli alohida e'tiborga muhtoj bolalar, tarbiyasi og'ir, etim bolalar uchun moslashuvchan, individuallashtirilgan va barcha bolalarga teng xuquq va imkoniyatlar tengligini beradigan ta'lim tizimidir. SHuningdek, inklyuziv ta'lim millati, irqi, tanasining rangi, ijtimoiy kelib chiqishi, moddiy va ma'naviy ahvoli, oilasining jamiyatda tutgan o'rni, jismoniy yoki rivojlanishda kamchiligi bo'lishidan qat'iy nazar barcha bolalarni teng ko'rish, ulardagi har qanday imkoniyatni qo'llab-quvvatlashni nazarda tutadigan ta'lim hisoblanadi.

Inklyuziv ta'lim tashkil etilgan maktablar bolalarning bilim olishi uchun yuqorida aytib o'tilgandek, shaxsiy huquqlarini himoyalaydi. O'quvchilari turlicha bo'lgan, ularning barchalariga har birlari uchun o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishda teng sharoit yaratilgan maktab **inklyuziv maktab** deb nomlanadi.

Inklyuziv ta'lim tizimi quyidagi vazifalarni o'z ichiga oladi:

- Oila, mahalla hamda ta'lim muassasalari o'rtasida integratsion ishlarni yanada rivojlantirish;
- Sog'lom turmush tarziga amal qilgan holda aqliy va jismoniy etuk, barkamol avlodni tarbiyalash;
- Umumiy ta'lim va maxsus ta'lim o'rtasidagi to'siqlarni kamaytirish;
- CHekka hududlardagi ta'limga jalb qilinmagan nogiron bolalar uchun pedagogik korreksion ishlarni takomillashtirish
- Nogiron bolalarni ta'limdan keyingi hayotida jamiyatga ijtimoiylashuvini integratsiyalash;
- Nogiron bolalarni tashxislashda zamonaviy innovatsion metodlar va vositalardan foydalanishdan iborat.

Inklyuziv ta'lim oddiy sinflarda va o'quvchilarga yaqin bo'lgan oddiy maktablarda olib boriladi. Oddiy sinf muhitidan ajratish, oddiy sinflarda ta'lim olishda

qo'shimcha yordam va xizmatlar olib borilayotgan ta'lim, ijtimoiy va ichki ehtiyojlarni o'quvchilar talabiga javob bermayotganligi to'g'risida dalillar mavjud bo'lsa, qisman yoki mustasno hollarda, to'la amalga oshirilishi mumkin.

Inklyuziv ta'limni maktabgacha ta'lim muassasalaridan boshlab yo'lga qo'yilayotganligi muhim ahamiyatga ega. Bu bolaning keyinchalik atrofdagilar bilan muloqotda bo'lishiga, ijtimoiy muhit talablariga javob bera oladigan va shu bilan birga, kundalik-maishiy ehtiyojini qondirish ko'nikmalarini erta egallashlariga, hayotga moslashib, umumta'lim maktablarida tengdoshlari qatori darslarni o'z vaqtida o'zlashtirishiga, topshiriqlarga mas'uliyat bilan yondashish ko'nikmasini egallashlariga ko'maklashadi. Biroq inklyuziv ta'limni nafaqat nogiron bolalar o'rtasida, balki sog'lom turmush tarzi mavjud bo'lgan oiladagi bolalar o'rtasida, maktabgacha ta'lim muassasalarida, maktablarda, kasb-hunar kollejlarda, fanlarni o'zlashtirish darajasi turlicha bo'lgan o'quvchilar orasida ham joriy etish mumkin. Masalan, bitta sinfda a'lo baholarga o'qiydigan, iqtidorli bolalarga fanlardan o'zlashtirishi past bo'lgan bolalarni birikitib qo'yish, bir partada yonma-yon o'tirg'izib, uning iqtidorini, yutuqlarini jalb qilgan holda o'quvchining o'zlashtirish samaradorligini oshirish mumkin. YA'ni yaxshi o'qiydigan bolaning yoniga o'zlashtirishi sust bolani qo'yib, o'zlashtirish ko'rsatkichini yaxshilasa bo'ladi. Namunali o'qiydigan o'quvchi qoloq o'quvchini o'zining ijobiy ta'sir doirasiga kiritishi, yaxshi xususiyatlari bilan uni o'ziga jalb eta olishi mumkin. Kasb-hunar kollejlarda ham fanlar bilan bir qatorda kasbiy mahorati yaxshi bo'lgan iqtidorli o'quvchidan foydalanib, kasbni egallashi yoki kasbiy o'zlashtirishi sustroq o'quvchining kasbiy mahoratini oshirish, samaradorligini ko'tarish mumkin.

Ta'lim muassasalarida kelib chiqishi jihatidan umumiy va parallel bo'lgan hozirgi maktab tizimida maxsus maktablarga yo'naltirish hamda ta'lim integratsiyasida rivojlanib borayotgan inklyuziv maktablarga aylanib bormoqda. Rivojlanib borayotgan tizim uchun inklyuziv maktablar qo'shimcha tanlanishi kerak bo'lgan imkoniyat emas, balki majburiydir. Buning natijasida oddiy sinf xonasi alohida e'tiborga muhtoj bo'lgan bolalar ta'limi uchun birinchi imkoniyatga aylanadi. Og'ir va murakkab qiyinchiliklari

bor bo'lgan bolalarga ba'zi hollarda boshqa turdagi markazlar yoki oddiy maktab ichida maxsus bo'lim kabi dasturlar qo'llanishi mumkin. Sinf xonasi ehtiyojni qondira olmagunga qadar bu qo'shimcha imkoniyatdan foydalanish tavsiya etilmaydi.

Yuqorida tilga olingan strategiyaning sog'liqni saqlash xizmati bilan o'xshashlik tomonlar bor. Kasallarning ko'pchiligiga ularning uylarida yoki yaqin oradagi klinikalarda xizmat ko'rsatiladi. Ba'zilariga shifoxonadan joy beriladi. Ularning juda oz qismi maxsus tibbiy yordam bo'limida davolanadi. Odatda, biz qo'limiz kesilsa shifokorga murojaat qilmaymiz. SHunga o'xshash, ko'pgina maxsus ta'limga muhtoj bolalarning ehtiyojlarini oddiy maktabning o'zida ham qondirsa bo'ladi. Berilayotgan ta'lim, albatta, bolaning haqiqiy ehtiyojlariga mos kelishi kerak. SHu yo'l orqali mutaxassis xizmatlari zarur holatlar uchun saqlab qo'yiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. The education of children and young health with Disabilities Parish. Principies fun the review of practiced. – Unesco, 1992.
2. Bola huquqlari to'g'risida Konvensiya. UNISEF. T., 2009. – 40 b.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoyishi// Nogironlarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida. – Toshkent: 2007.
4. Брюно Ж. и др. Одаренные дети: психоло-педагогические исследования и практика// Психологический журнал. – 1995. -№4. – С.73-75.
5. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. Монография. – М.: ИНТОР. 1996. – 544 с.
6. Avezov O.R. Ekstremal vaziyatlarda psixologik xizmat Darslik,"KAMOLOT" nashriyoti, 2023 yil. 332 bet.
7. Avezov O.R. Ekstremal vaziyatlarda oilaga psixologik xizmat ko'rsatish amaliyoti. PEDAGOGIK MAHORAT Ilmiy-nazariy va metodik jurnal 5-son (2021-yil, oktabr). Buxoro, 2021 y. B. 145-150.
8. Avezov O.R. Ekstremal vaziyatlarda shaxsning stressli holati va xulq-atvor reaksiyalari. Psixologiya. № 4 son(2020) Buxoro. 2020. B. 94-98.
9. Avezov O.R. Psyshological relations between family members. Ssientifis Journal Impast Fastor. VOLUME 2 | ISSUE 2. ISSN 2181-1784. SJIF 2022: 5.947 February 2022 www.oriens.uz. P-945-949

10. **Avezov O.R.** Mental Status and Behavioral Reactions in Emergency. and Extreme Emergencies AMERISAN JOURNAL OF SOCIAL AND HUMANITARIAN RESEARSH. ISSN: 2690-9626 Vol.3, No 1, 2022. <https://www.grnjournals.us/index.php/AJSHR/artisle/view/714>
11. Avezov O.R. Ta'lim- tarbiya jarayonida agressiv xulqli bolalar ota- onasi bilan ishlashning o'ziga xos psixologik jihatlari. "O'zbekistonda fuqarolik jamiyati qurish sharoitida shaxs ma'naviy madaniyatini shakllantirishning falsafiy omillari" //Respublika ilmiy–amaliy anjumani materiallari// Farg'ona, 2017 y. B. 248-251.
12. Avezov O.R. Mutaxassislikka kirish. Darslik,"Durdona" nashriyoti, 2021 yil. 243 bet.
13. Avezov O.R. Deviant xulq-atvor psixologiyasi. Darslik, " Buxoro viloyati bosmaxonasi" nashriyoti, 2019 yil. 495 bet.
14. Avezov O.R., SH.R. Barotov, L.YA. Olimov. Psixologiya nazariyasi va tarixi. Darslik. "O'zbekiston faylasuflari jamiyati" nashriyoti. Toshkent. 2019 yil. 492 bet.
15. Avezov O.R. L.YA. Olimov, A.M. Nazarov. Shaxs psixologiyasi. Darslik. "Durdona" nashriyoti Buxoro. 2019 yil. 340 bet.
16. Avezov O.R., To'yumurodov A.SH. Ekstremal vaziyatlarda shaxsga psixologik ta'sir etishning o'ziga xos xususiyatlari. **Ssiense And Education Scientifis Journal Issn 2181-0842 Volume 3, Issue 4 April 2022. www.openscience.uz P.717-725**
17. Avezov O.R. Masofaviy ta'limda o'quv faoliyatini tashkil qilishda ekstremal vaziyatlarning psixologik tahlili. "Masofaviy ta'limni tashkil etishning pedagogik-psixologik jihatlari". //Xalqoro ilmiy–amaliy anjumani materiallari// Toshkent, 2021 y. B. 501 - 504.
18. Avezov O.R. Ekstremal vaziyatlarda oilaga psixologik xizmat ko'rsatish amaliyoti. Psixologiya. № 1 son (2021) Buxoro. 2021. B. 21-27.
19. **Avezov O.R.,** L.Ya. Olimov. Sosial Psyshological Sharasteristiss Of Psyshological Defenses Manifested In Adolescents In Extreme Situations. International journal of ssientifis & teshnology researsh volume 9, issue02, February 2020 p. 2784-2786